

52. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2006 “Про внесення змін до Загального положення про колегію центрального органу виконавчої влади і місцевої державної адміністрації” № 371 // ОВУ. – 2005. – № 20. – С. 1080.
53. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2005 р. “Про внесення змін до Загального положення про колегію центрального органу виконавчої влади і місцевої державної адміністрації” № 1065 // ОВУ. – 2006. – № 31. – С. 2225.
54. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2005 р. “Про внесення змін до Загального положення про колегію центрального органу виконавчої влади і місцевої державної адміністрації” № 435 // ОВУ. – 2007. – № 20. – С. 795.

Іван КОНОНЧУК
(Ніжин)

Крути: погляд крізь роки

До сьогоднішнього дня бій під Крутами 1918 р., не дивлячись на помітну кількість публікацій, є “білою плямою” української історії. Дійсне ж висвітлення події, з повним використанням конкретних фактів і документів, ще чекає на свого дослідника. Більшість матеріалів, що публікуються сьогодні, є суперечливими, і, загалом, висвітлюють згадану подію з точки зору певного політичного замовлення. Визначити, де є правда, а де вимисел, практично неможливо, навіть, при використанні народного методу, за яким правда є серединою двох протилежних точок зору. Цей бій багато українських істориків вважають початком боротьби за українську державність: “Однією з трагічних сторінок в історії змагання українців за самостійне існування став бій поблизу станції Крути. Близько 300 захисників Вітчизни полягли смертю хоробрих. Отак краща українська молодь платила власною кров’ю за нерішучість своїх батьків” [10].

З точки зору логіки цивілізації історія повинна бути вчителькою життя і, на жаль, тенденції, які привели до цієї події, присутні і в нашому сучасному житті, тому актуальність правдивого викладення фактів і їх прискіпливого аналізу не втратила і сьогодні свого звучання – політична роз’єднаність присутня в суспільстві й у нашу добу; більше того – в екстремальні періоди нашого розвитку* деякі політичні сили ще більше загострюють ситуацію, натравлюючи одних людей на інших за територіальними, релігійними, політичними чи іншими ознаками. Нельга в книзі “Теорія етносу” виводить цю рису як характерну тільки для ментальності нашого етносу, адже індивідуалізм кожної особи, заплутана політична ситуація, тривалий період війни, відсутність своєї державності наклали негативні відбитки на нашу національну ментальність і, поки-що, ми не змогли позбутися цієї риси (як і покоління початку ХХ ст., яке пробувало будувати українську державність). Це робить наше суспільство вразливим і нестабільним, нас можна роз’єднати і пересварити, використати і натравити одне на одного, але ми ж все-таки єдина українська нація, ми повинні зрозуміти це, ми повинні прийти до єдності, стати єдиним цілим, особливо у вирішенні загальнонаціональних проблем, що стосуються всіх, ми повинні берегти одне одного, бо *ми є нація*.

* Досить згадати, хоча б, вибори до Верховної Ради і, особливо, останні вибори Президента України.

Перш, ніж висвітлювати конкретні події, що відбулися зимового дня 29 січня 1918 р., потрібно дещо пояснити обстановку в Україні і Російській імперії загалом, а також стан світового розвитку на початок 1918 р. і місце України в системі міжнародної цивілізації.

Центральна Рада III Універсалом від 20 листопада 1917 р. проголосила Українську Народну Республіку – і хоч цим вона не заявила про відокремлення від тогочасної Росії, але цілком очевидно показала своє повне невизнання більшовицької Радянської Росії. Проте, навіть цей крок історики оцінюють неоднозначно – частина з них зазначає, що багато лідерів Центральної Ради відмовилися від самостійності України і прив’язали її до старого імперського центру в більшовицькій оболонці.

Події осені 1917 р. відкрили нову сторінку в історії Центральної Ради, але сторінку досить неоднозначну – з одного боку було проголошено утворення УНР, але з іншого – сам процес українського державотворення залишився далеко незавершеним. Пояснюючи останнє твердження, можна сказати, що вже того часу керівна політична верхівка Центральної Ради значно відставала від прагнень більшості українського народу – якщо діячі Центральної Ради хотіли широкої демократичної автономії у складі Росії (практично будь-якої: чи демократично-буржуазної, чи, навіть, радянсько-більшовицької), то більшість свідомого українства (інтелігенція, селянство, солдати та переважна більшість робітників і службовців) рішуче хотіла незалежної та демократичної української держави. Водночас, керівництво більшовицької Ради Народних Комісарів (далі – РНК) – міністерської колегії Радянської Росії – усвідомило, що без матеріальних і людських ресурсів України справа пролетарської революції приречена на поразку. Відтак, необхідно було встановити диктатуру більшовицької влади і в Україні (хоча більшовицький вплив на українських теренах був мінімальний – на початок 1917 р. кількість членів більшовицької партії в Україні була менша 1 тис. осіб). Звичайно, більшовики мали свої плани щодо новоствореної української держави – вони почали агітацію серед робітників і селян, міщан і солдатів із метою підняти народ проти уряду, внаслідок цих дій в Україні почалися анархія і розвал, що росли з кожним днем все більше і ширше.

Більшовицька верхівка вже 20 листопада 1917 р. обговорила й вирішила справу повстання в Києві, розпочавши відповідну активну агітацію серед робітників і солдатів. Але їх спроба повалити УНР не вдалася – українські військові частини оточили змовників, роззброїли їх і вигнали до Росії. Ця звістка викликала тривогу серед більшовицьких революційних комітетів України – вони почали агітацію проти української державності, знову підняли ідею перевиборів до Центральної Ради, піднімали робітників на повстання, шукали собі союзників у боротьбі. Проти перевиборів до Ради активно виступила українська інтелігенція, частина робітників і солдатів, а також переважна маса українського селянства – третя сесія Всеукраїнської Ради селянських депутатів висловилася досить категорично з цього приводу: “Трудове селянство на Україні буде рішуче боротися проти всяких втручань в творчу діяльність єдиного найвищого правового органу на Україні, склад якого в нинішню хвилю відповідає вимогам організованого трудового селянства”.

Але навіть така активна підтримка Центральної Ради національно свідомими українцями не завадила більшовикам в Україні і надалі активно боротися за владу – їх діяльність розгорталася відкрито, на очах української влади, яка, віддана демократії, і

не думала перешкоджати своїм опонентам. До слова сказати: подібної толерантності зайва справа шукати в історії більшовизму, і особливо тоді, коли вони самі вже були при владі (згадаймо ленінський “червоний терор”, диктатуру сталінізму, хрущовське “післявідлигівське” закручування гайок, брежньєвські “психушки”).

Наприкінці 1917 р. в Україні розгорнулася робота зі створення вже не про-більшовицьких, а суто більшовицьких рад – максимально на всій території (упригугу до кожного селища чи хутора), почалася активна підготовка до Всеукраїнського з’їзду Рад. Одночасно, більшовики зміцнювали свої військові позиції – в Києві було створено військово-революційний комітет для підготовки нового повстання, а РНК протиправно оголосив Україну в стані облоги і зобов’язав місцеві революційні гарнізони діяти рішуче проти ворогів революції, не чекаючи вказівок згори. Уряд В.І. Леніна сприйняв як виклик домовленість між Центральною Радою та Донським Військом генерала О. Каледіна про взаємний пропуск військових частин. Але всім було цілком зрозуміло, що більшовики в Україні могли перемогти лише в результаті зовнішньої агресії, оскільки місцевим більшовикам бракувало сил для захоплення влади – це гарно засвідчив провал повстання в Києві 12 грудня 1917 р. 17 грудня того ж року місцеві більшовики повторили спробу захопити владу, діючи на цей раз напівлегально – цього дня було скликано Всеукраїнський з’їзд Рад, який, за задумом місцевих більшовиків, мав проголосити радянську владу в Україні. Представники на з’їзд добиралися таким чином, щоб забезпечити кількісну перевагу депутатських місць від великих міст і промислових центрів (де більшовики, зазвичай, мали переважний вплив). Однак, прибулі на з’їзд селянські делегації висловилися за рішучу підтримку Центральної Ради. Після такої невдачі більшовицькі делегати переїхали до Харкова і 24-25 грудня проголосили там радянську владу в Україні, сформувавши перший радянський уряд. Вибір Харкова центром першого радянського уряду відбивав не стільки пролетарський характер цього регіону, скільки той простий факт, що місто у ці дні перебувало вже під владою прибулих із Росії більшовицьких військових частин. Так, історик Т. Гунчак зазначає: “З уважного читання документів того часу випливає, що створення українського радянського уряду в Харкові було слідом війни російських більшовиків проти України” [10]. Зазначимо, що ще в грудні на I Всеросійському з’їзді військового флоту В.І. Ленін відмітив: “Як українці, ви можете влаштувати у себе життя так, як ви хочете, але ми протягнемо братську руку українським робітникам” [22].

Така ситуація відбувалася у внутрішньому житті України й Росії після антимонархічної революції лютого 1917 р. і більшовицького перевороту жовтня 1917 р.

У зовнішньому житті теж проходили кардинальні зміни – закінчується I Світова війна; країни німецького блоку, повністю розорені й виснажені, програють цю війну. Їх населенню, внаслідок військових витрат, економічної й суспільно-політичної кризи, не вистачає найнеобхідніших продуктів харчування, одягу; все це уряди цих країн планують якимось чином узяти з інших держав (і з-поміж інших – Україна чи не найбільш привабливий претендент у побідні “донори”). Держави-переможниці також відчувають глибоку кризу – вони хочуть встановити в Росії таку владу, яка поверне їм борги монархічного уряду (власне, зміст і політичне забарвлення нової російської влади, з огляду на це, їм мало цікавить). Стара російська армія після падіння самодер-

жавства також розвалюється і повністю підпадає під вплив більшовицьких лозунгів припинення війни і зміни існуючого ладу, побудови “солдатсько-робітничої держави”, ліквідації влади “царизму і панів, буржуазії та купців” і “справедливої” експропріації награваного останніми у народу – що найповніше відповідало сучасним настроям солдатів, утомлених і виснажених війною. Розагітовані більшовиками, солдати масово переходять на їх сторону і дуже гостро реагують на пропагандистський гвалт, що, буцім-то, в Україні (яку вони завжди знали багатющим регіоном) відроджено старі буржуазні порядки і вона взагалі збирається повністю відійти від

Росії й існувати самостійно – імперський нонсенс як тоді, так і зараз. Тому величезні маси таких солдатів рушили в Україну під гаслом більшовиків “покарати буржуазних націоналістів і встановити народну владу” (і пограбувати українців при цьому!). З іншого боку армії держав Антанти – переможниці – також хотіли використати момент розвалу колишньої імперії, підкоривши та колонізувавши багаті українські землі, щоб за їх рахунок відновити свій потенціал і також нагодувати свої армії та своє населення, загасивши в такий спосіб соціальну й політичну напругу. З таких позицій їм було вигідно не підтримувати українську владу, підтримуючи будь-яких її ворогів: керуючись класичною стратегією колоніального захоплення – натравити дві ворогуючі сторони, і після їх послаблення з мінімальними затратами отримати потрібні території. Відтак, можна говорити, що українська влада і сама Україна опинилися в

повній ізоляції, оточена численними ворогами і зовсім не маючи союзників.

Розглянувши ці чинники і відійшовши якнайдалі від політики, спробуємо підійти до крутянської проблеми з точки зору чистої історичної дійсності – говоритимемо лише мовою документів і джерел.

Найпершою реакцією й, одночасно, висловленою позицією щодо Крутянського бою, був знаменитий вірш “Пам’яті тридцяти” натоді ще не зламаного радянською

тоталітарною машиною молодого національно спрямованого поета Павла Тичини, написаний ним усього за півтора місяці після самого бою:

На Аскольдовій могилі
Поховали їх –
Тридцять мучнів-українців
Славних-молодих.
На кого завзявся Каїн? –
Боже, покарай! –
Понад все вони любили
Свій коханий край!

Проте, це віршова патетика. Більш доцільно спочатку звернутися до спогадів дійсних конкретних учасників бою, які були опубліковані в закордонній україніці.

Спогади учасника тих подій Аверкія Гончаренка редакція журналу “Україна” отримала з Америки від майора армії США Петра Содоля. Він, зокрема, пише: “Сей опис бою з’явився ще в 1938 році у військовому журналі “За державність”, який видавало Українське військово-історичне товариство у Варшаві в міжвоєнний час. Опис є важливий тим, що спростовує два дуже поширені міфи: по-перше, командиром бою був Аверкій Гончаренко, а не хтось інший; а, по-друге, головною бойовою одиницею під Крутами був повний курінь першої юнацької військової школи імені гетьмана Б. Хмельницького з Києва, а не студенти (була тільки одна сотня студентів, яка після тільки 7-денного військового вишколу прибула 27 січня під Крути для доповнення Юнацького куреня). В бою загинуло приблизно 250 юнаків (кандидати на офіцери армії УНР) та 30 київських студентів”.

Коротко про автора спогадів. Аверкій Гончаренко народився 1890 р. в с. Дощенки на Полтавщині. Під час I Світової війни командував батальйоном, мав чин капітана, викладав тактику в школі прапорщиків, нагороджений Хрестом Святого Георгія з Мечами. З 1917 р. – в армії УНР, був командиром Куреня Юнацької школи, губернським комендантом Поділля, начальником канцелярії Головного Отамана Симона Петлюри. В 1943-1945 роках був старшиною 1-ї української дивізії УНА (підвищений до рангу полковника урядом УНР у екзилі). Помер в США в 1980 р. при повній пам’яті.

Ось його свідчення:

Ставлю собі за завдання подати до прилюдного відома правдивий перебіг бою за станцію Крути. Найкоротшою дорогою до Києва з півночі йдуть залізничні шляхи Гомель-Бахмач і Харків-Ворожба-Бахмач. На оборону цього надзвичайно важного залізничного вузла командуючий військами отаман Капкан і вислав “1-у імені гетьмана Богдана Хмельницького Юнацьку військову школу”. В складі школи було 4 сотні (по 150 юнаків), 18 кулеметів та 20 старшин. Школа була комплектована юнаками з бувших російських військових шкіл з освітою не менш як 6-й клас гімназії, а переважно з укінченою середньою школою. Юнацька школа мала 2 курси: молодший, як менше вишколений, продовжував науку на місці, а старший 8 грудня 1917 року в команді генерального штабу сотника (з російського війська капітан) Носенка виїхав до Бахмача. 22 грудня 1917 року мене, як командира куреня Юнацької школи, покликав до себе командуючий військами отаман Капкан. Отаман Капкан наказав мені негайно від’їхати до Бахмача: “Ви призначаєтесь комендантом оборони Бахмача. Большевики наступають з Харкова і Полтави. Головні сили Муравйов проводить на Бахмач-Київ.” Брав мене жаль

– молодий цвіт нашої армії – юнаків – кидали в майже безнадійну ситуацію, тоді як серед шаліючої анархії десятки тисяч озброєного, випробуваного в боях вояцтва, безжурно демобілізувалося – тепер лише ідейні горстки стали до боротьби за рідний край.

25 січня 1918 року дістав я повідомлення, що до мене вислано з Києва студентську сотню. Справа військової підготовки цієї сотні була мені добре znana, бо в ній був мій брат з 3-го курсу медицини. Від нього довідався я, що наука провадилася там 7 днів, уміють уже стріляти. Завдяки цьому, так високоцінному і завжди в бою рішачою чинникові – “піднесення духа”, і удалося задержати наступ Муравйова та змусити його до зтяжної боротьби.

27 січня штаб сотника Тимченка вчасним ранком від’їхав в напрямі на Ніжень, де стояв полк імені Шевченка, щоби з тим полком приїхати нам на поміч. Студентська сотня в числі 115-130 людей прибула на станцію Крути о 4-й годину ранку 27 січня 1918 року. Командирові студентської сотні дав я відтинок, найменше zagrożений із сторони противника. В 10 годин ранку прибула гармата з сотником Лощенком. Розположення на позиції наших 5 сотень і 18 кулеметів схематично виглядає так (дивись малюнок вище). Тільки-но червоні наблизилась на віддаль стрілу, ми їх привітали сильним огнем 4 сотень і 16 кулеметів. Москалі зайняли по фронту лінію до 5 кілометрів, маючи за собою все найджачою свіжі резерви і прихильно настроєне населення. А ми мали 3 кілометри <...> 500 молодих вояків і 20 старшин. Біля 12-ї години почали червоні наступати на студентську сотню, але вступивши в зону перехресного вогню, мусили занехати свій замір. В цей момент я дістав повідомлення, що командир студентської сотні ранений. О 2-й годині наше оточення почалося дуже солідно з застосуванням всіх тактикою вказаних правил. Наша гармата, уставлена на платформі на лінії Крути-Бахмач, не могла під прямим кутом на схід протидіяти маневрові червоних. Тоді в бій увійшов резерв, ситуація була безнадійна і тільки малий темп наступу червоних дав змогу дотягти бій до 9 годин вечора. В цей час надійшла звістка про наступ Шевченківського Ніжинського полку з тилу. За таких умов було прийнято рішення терміново виводити частини з бою. Відступ студентська сотня мала розпочати першою. При докладнім особистім перегляді довідався, що не оказалось цілої чети студентської сотні (близько 30 чоловік). виявилось, що вони, відступаючи, очевидно, для скорочення дороги, пішли на світло на станції Крути, а там зі сходу надійшли якраз більшовики. Юнаків не розстрілювали, їх кололи багнетами.

Тут мушу ствердити не совісність деяких авторів брошур на тему бою під Крутами, що в своїх публікаціях старались покрити ганьбою ім’я тої совісної старшини, що так віддано руководила боєм. Я, як командир, ні на одну хвилину не покидав позицій та останнім залишив поле бою [23].

Об’єктивність даної розповіді автора підтверджена тим, що він дає дійсно точну схему бою і називає прізвища всіх конкретних учасників цього бою. У викладі спеціально було дано точну мову оригіналу використану автором подій для того, щоб рівень об’єктивності сприйняття був ще вищий.

Ще один погляд на дані події є в учасника цього ж бою Ігоря Лоського:

Сумно зустрічав Український Київ новий 1918 рік. З півночі і сходу насувалися на Україну банди червоних завойовників, цілий край в обіймах анархії, нарешті в самому Києві щодня можна було сподіватись повстання. Але що було найгіршим, – то повна відсутність власного війська, відсутність хоч найменшої можливості поставити опір анархії. Тодішній український уряд безнадійно прогавив момент соціального підйому, який охопив маси українського вояцтва, коли можна було створити дійсну українську армію.

Дійсно в багатьох виданнях цього часу (наприклад, у “Робітничій газеті”) можна знайти полеміку В. Винниченка з М. Міхновським – перший писав статті, спрямовані проти формування українських збройних сил, останній – категорично за створення української регулярної боездатної армії. “Своєї армії нам, соціал-демократам, не треба. Не треба в таку історичну хвилину відокремлювати долю України від долі Росії” – заявляв Винниченко. На цьому етапі Симон Петлюра також був прихильником автономії України у складі Росії, хоч і мав дещо радикальніші погляди ніж В. Винниченко (пізніше Петлюра назвав такі погляди “політичним романтизмом”). Полемізуючи з ними М. Міхновський заявляв: “Основою війни є вічний життєвий закон боротьби між націями. Бо є нації-раби і нації-пани. І сьогодні Україна на тій стадії, що Україні треба воювати, треба армії, але й треба знати за що з ними воювати”.

Але повернемося до спогадів Лоського:

Симон Петлюра постарався усунути Міхновського від влади. Більше того, деякі організації свідомо намагалися розвалити частини, що зорганізовувалися поза ними, як, наприклад, 1-й Український корпус (на його чолі стояв П.Скоропадський – майбутній гетьман). Щоправда багато полків було зібрано з більш-менш голосними назвами, але на той час від них залишилась жменька старшин. Ті ж з них, хто залишився в повному складі, було вже цілковито збільшовичено. І лише в останній момент частина з них схаменулася і почали наспіх творити нові частини, але було вже запізно. Все, що було ліпшого й здисциплінованого з посеред козацького континенту, розбрелося по домах, лишилися старшини та гопаки, з котрих на скору руку зорганізовано нечисленні відділи і вислано проти ворога. В перших днях січня відбулося віче українського студентства з університету святого Володимира й ново-заснованого Українського Народного Університету, на якому вирішено зорганізувати студентський курінь Січових стрільців, до якого під загрозою бойкоту й виключення з української студентської сім’ї, мали вступити всі студенти. За прикладом студентства пішло й молодше покоління – учні гімназії Кирило-Мефодіївського братства, 6 (19) січня 1918 року відбулися збори учнів двох старших класів. Головою обрано Павла Кольченка, учня 8 класу, що встиг уже побувати на фронті під час першої світової війни і тому вважався найбільш досвідченим у військовому ділі. Розгартіяш, який тоді панував у Києві, відбився навіть у такій дрібниці, як одягнення і озброєння студентської сотні. Кожен одержував з одягу – штани, подерту шинель і якусь арештантську шапку... Не ліпше виглядала й зброя: старі поржавілі рушниця, і це в той час, як місяць після того більшовики, захопивши помешкання школи, знайшли там склади, повні зброї та амуніції. Через день після від’їзду з Києва було вирішено, що юнацький загін поїде далі, на Бахмач, де лишився невеликий відділ на чолі з старшиною Богданівського полку Лощенком, а студентська сотня лишиться в Крутах і буде продовжувати військові справи. Але виявилось, що Бахмач уже зайнятий червоними і що скоро можна сподіватись їх в Крутах. Було коло двох сотень юнаків, кілька десятків “вільних козаків” (переважно старшин) і студентська сотня 116 чоловік. Крім того, пара кулеметів і одна гармата. Студентській сотні роздано по одній чи дві обойми з попередженням, щоб поводитись обережно, бо багато таких було, що стріляти не вміли. Омельченко спромігся роздобути трохи одягу – шинелі і “гімнастерки”. На жаль, не вдалося дістати чобіт, а натомість видавали всім валянки, які на другий день під час відступу послужили безпосередньою причиною того, що кілька січовиків попало в полон.

Надвечір січовики, які стояли на варті, чули як штаб, незважаючи на тяжке положення, веселився. Наступив роковий день бою. Десь коло 10-ї ранку з’явилися ворожі лави

і в той же час більшовицька артилерія почала обстріл. Добре відстрілювались юнаки. Гірше було із студентською сотнею, не кажучи вже про те, що багато не вмiло стріляти, невелику кількість набоїв швидко відстріляно і послано на станцію за набоями. Але виявилось, що на станції вже штабу не було. Аж десь за Ніжином на другий день були загружені недобитки студентів (наскільки поспішно „відступив” штаб видно з того, що частина студентської сотні, яка лишилась на станції, не помітила як це сталося). Був переданий наказ відступити, але десь по дорозі той наказ був переплутаний. Так, що, поки праве крило розпочало відступ, ліве рушило вперед. Ворог, звичайно, скористався з оголення правого крила і зайшов у тил студентській сотні. В той час було смертельно поранено сотника Омельченка, що ще збільшило загальне безладдя. Студенти почали відступ – ті, що були на крайньому лівому крилі, відступили, оминаючи станцію, вже зайняту ворогом, й щасливо добралися до свого ешелону, який стояв в пару кілометрів від станції. Та ж частина, що була ближче до залізничного тору, відступаючи, не знала, що станція вже зайнята ворогом. Побачивши це, студенти спробували пробитися, але то було неможливо. Кілька людей бігли і врятувалися, але кільком на заваді стали вже згадані валянки – вони від снігу намокли і зробилися страшенно тяжкими, так, що, тікати в них не було сили. Так протягом одного дня вирішилася доля студентської сотні. Залишивши третину своїх товаришів вбитими і в полоні, решта відступила в напрямі на Київ. Лише коли стало ясно, що двісті з чимось юнаків та студентів, все що було, не в змозі зупинити наступ кількатисячного ворога, наказано було розійтися. Як уже згадувалось раніше, 35 січовиків опинилися в полоні. Лише 7 врятувалося і зі слів їх уже кілька місяців пізніше, почули січовики про жахливу долю своїх товаришів – цілу добу знуцалися над ними червоні переможці і зрештою на другий день всіх, крім згадуваних семи, розстріляли. Ці ж 7 дивом врятувалися – коли їх привезли до Харкова, до товариша Антонова, їм пощастило втекти зі шпиталю. Трупи розстріляних вкинули просто до ями, але після виходу більшовиків навколишні селяни їх поховали по християнському звичаю і поставили хрест. Це дало змогу пізніше, коли українці повернулися до Києва за підтримки німецьких військ, викопати тіла і перевезти замучених до Києва, поховати на Аскольдовій горі на березі Дніпра. Не було лише згадано гімназійного голови Павла Кольченка. Пізніше лише довідалися, що йому вдалося втекти від більшовиків, але вже десь під Ніжином його схопили матроси з більшовицького панцерника і після нелюдських знущань, мертвого кинули на Ніжинському дворіщі [15].

Звичайно, опис Лоського дещо різниться зі спогадами Гончаренка, але також є дуже багато спільного, про що ми скажемо пізніше.

Ще один учасник бою під Крутами Микола Рябий так побачив ці події:

Прибулим до Крут сотники Омельченко і Гончаренко наказали отаборитися і якомога глибше закопатися в землю. “Гибла місцина! – подумав я, оглядаючи поле. – Гиблішої позиції не придумати! Суцільної лінії фронту нема, високий залізничний насип розриває позицію на два окремі фронти, через оцей насип не побачиш сусідів, а сусіди тебе”. Чи нашій старшині, що пиячила всю дорогу від Києва до Крутів, повилазило, чи такі вже стратеги.

Ми кинули побіжний погляд на оцінку даних подій конкретними учасниками бою і виявили деяку протилежність у підходах і оцінках, хоча потрібно сказати, про більшість спільних висновків: не дивлячись на те, що Аверкій Гончаренко старанно уникає своїх прорахунків у веденні бою (а інші учасники саме на них і наголошують у

приведених нами частинах спогадів) – з самого початку ця стратегічна операція була запрограмована на провал (про що достеменно знали вищі керівники Центральної Ради і, особливо, верховне військово командування в особі Симона Петлюри і полковника Капкана); студентів не тільки не готували, але, навіть, нормально не озброїли й одягли; під Крутами на тлі практично повного провалу даної акції, їх конкретне командування просто покинуло. Ще один аспект даної проблеми просто проситься для свого висвітлення – в цей час у Києві січовики не менш “достойно” придушували повстання робітників на заводі “Арсенал” і, мабуть, всі прекрасно знали якою буде реакція червоних коли вони спіймають когось із армії Центральної Ради, адже біля стін заводу було розстріляно і порубано шаблями багато робітників і членів їх сімей, про що прекрасно знали не тільки червоні керівники, але й солдати.

Для того, щоб робити якісь ґрунтовні висновки, потрібно дещо висвітлити ситуацію, яка була в Україні до події, під час бою під Крутами і, особливо, після цієї страшної української трагедії.

Наприклад, А.К. Лукаренко пише так: “6 січня в газеті “Нова Рада” подається в українському перекладі цитата більшовика Григорія Зінов’єва з “Известий” (№ 257, 1917): “нині розкрито всю гидку підоплічку політики старої Ради, продиктовану з Лондона і Нью-Йорка” – звичайно, жодних доказів у Зінов’єва немає, але Радянській Росії так потрібен український хліб, що тут не до доказів”. 11 січня в “Новій Раді” з великим запізненням надруковано об’яву: “Всі товариші, що вписалися в курінь, повинні негайно явитися в казарму куреня (Печерськ, Московська вулиця, Константинівська військова школа)”. 14 січня курінь виїздить на Бахмач. 16 (29) січня “Нова Рада” знову із запізненням уміщує відозву української фракції університету Св. Володимира і Оргкомітету Куреня записуватися до стрільців. Одночасно йде жорстока бойня на київському “Арсеналі” і гримлять постріли та чуються крики катованих студентів під Крутами – а Центральна Рада і Рада Міністрів (створена 24 січня замість Генерального Секретаріату)... спішно виїжджають до Житомира. 25 січня залишки українських військових відділів відступають від міста, обстрілюваного більшовицькими важкими гарматами. Наступного дня більшовики вже в Києві... У парку біля Маріїнського палацу з пошаною ховають жертви повстання проти Центральної Ради і в тому ж парку муравйовські солдати розстрілюють двісті гімназистів і студентів, які мали нещастя записатися до “Вільного козацтва” – міліційних підрозділів. Вони, навіть, не зробили жодного пострілу, їх вишукували у домівках за списками, що опинилися в руках більшовиків. 29 січня (11 лютого) у Києві розвішується “Наказ по арміях № 14” головнокомандуючого М. Муравйова: “Цю владу ми несли з далекої Півночі на вістрях своїх багнетів і там, де її встановлюємо, всемірно підтримуємо її силою цих багнетів і моральним авторитетом революційної соціалістичної армії”. Реквізується друкарня “Киевской мысли” і там видається двомовний “Вісник УНР” – він пише “Повалився ще один оплот буржуазії: Петроград, Оренбург, Гельсінгфорс, Київ. Вони здобуті демократією”. Саме тоді газети згадують про юнаків: “Батьки молять повідомити Київ, Фундуклеївська 1-1в до подробиць про все те, що відомо за сина їх Андрія Соколовського, учня 6-го класу другої української гімназії, без вісті пропавшого в бою на станції Крути 16 січня і прохають як він жив, дати йому допомогу” [20]. Серед родичів зниклих студентів –

Олександр Шульгін, экс-генеральний секретар міжнаціональних справ. Він шукає брата Володю: “Уклінно прохаю всіх, хто має хоч які-небудь відомості про мого брата і взагалі за події під Крутами, негайно подати всі можливі відомості до редакції “Нової Ради”. 8 березня в тому ж часописі: “Гурток родичів звертається до всіх батьків і родичів студентів і інших, що входили в склад січового стрілового куреня і загинули в бою та розстріляні після бою біля Крут 16 січня і пропонує піднести загальне питання про розкопку могил, щоб розпізнати і перевезти їх тіла з Крут, а також поховати їх у Києві”. 9 березня голова Центральної Ради М.С. Грушевський приймає рішення про перенесення тіл на Аскольдову Могилу [16].

Роблячи невеликий відступ, потрібно нагадати, що за час своєї діяльності Центральна Рада практично не створила армії і апарату (була категорично проти цього), не вирішила соціально-економічних і культурно-освітніх проблем України, не провела жодної конкретної реформи для народу (найболючіше земельне питання, яке цікавило багатомільйонну масу селян, також не було вирішене, навіть, в урізаному варіанті). В несприятливих умовах міжнародної ізоляції та боротьби з російськими більшовиками, Центральна Рада вирішила піти на кабальний договір із австро-німецькими окупантами, оголосивши при цьому про повне відокремлення від Радянської Росії (в такому ракурсі її ворогами зразу ж стали робітники, що були в основному росіяни або русифіковані українці та євреї). Вибухнуло повстання на заводі “Арсенал”, організоване російськими та українськими більшовиками, українські частини центральних регіонів відмовилися придушувати це повстання і тоді проти повсталих київських робітників були кинуті січові стрільці Галицько-Буковинського куреня на чолі з колишнім офіцером австро-угорської армії Євгеном Коновальцем. Поли січовики жорстоко розправлялися з повсталими робітниками та членами їх сімей (тут також були факти жорстокості та знущання, розстрілів та рубань шаблями дорослих і малих), на допомогу повсталим поспішали більшовицькі загони, солдати яких чудово знали що робиться біля стін київського заводу. Ось тоді проти червоногвардійців і було кинуте в Крути похапцем мобілізовану молодь. До речі, організатори бою і центральне командування знали заздалегідь, що більшовицькі війська, які наступали на Крути, кількісно в десятки разів переважають молодь, мали на озброєнні 60 гармат, сотні кулеметів і 10 бронепоездів. Додамо також, що солдати і матроси М. Муравйова були професіоналами, які перед тим кілька років служили в регулярній армії, більшість з них, до того ж, ще й пройшла фронти I Світової війни.

Ще один факт просто вражає – професійні частини Центральної Ради (регулярні полки імені Хмельницького, Сагайдачного, Дорошенка), що стояли в Києві, оголосили нейтралітет – навіть полк самого М.С. Грушевського також відійшов від справи. Коли ж дорошенківців, сотню Черника та деякі інші підрозділи спробували кинути в бій обманом, ті досить швидко зорієнтувалися і мерщій повернулися до Києва.

Досить показовою в цей час була і поведінка конкретних керівників на місці бою – за свідченням українського історика Д. Дорошенка, “бідну молодь довели до станції Крути і висадили тут на “позиції”. Поки юнаки (в більшості своїй ніколи не тримали в руках зброю) мужньо виступили проти більшовицьких загонів, що наступали, їх командування, група офіцерів, лишились у поїзді і влаштували тут пиятику у вагонах ; більшовики легко розгромили загін молоді і погнали його до станції. Побачивши не-

безпеку, офіцери, що знаходилися в поїзді, дали сигнал до відправлення, не залишившись ні на хвилину, щоб взяти з собою відступаючу молодь” [11]. Було б несправедливо не відмітити, що сотник Гончаренко ще на початку бою відправив до поїзда свого племінника “у розпорядження штабу”. Після таких роз’яснень зовсім по-іншому сприймаються слова М.С. Грушевського на могилі юнаків: “Солодко і прекрасно вмерти за отчизну, так як умерли оці сини наші”, і повним святотатством звучать слова військового міністра М. Порша (який зосібна підписав наказ про відправлення юнаків на “бій”): “Бувають моменти, коли революційні перетворення потрібно омийти кров’ю непорочних для того, щоб вони отримали новий імпульс для життя. Ці молоді люди якраз і вмерли, омивши своєю кров’ю нашу державність, запаливши своїм подвигом мільйони українців для будування нашого національного майбуття”.

Факт бою під Крутами сам собою відомий в історії, навколо нього розгорнулася низка дискусій, особливо після відомих подій 30 січня 1990 р., коли представники неформальних організацій та партій здійснили акт пам’яті за загиблими героями в боротьбі за свободу України. Представниками неформальних організацій події під Крутами однозначно оцінені як акція варварства з боку радянських військ над беззахисними студентами й учнями (чому б при цьому не згадати події біля стін заводу “Арсенал” у Києві, де “працювали” шаблями січовики?).

Безумовно, відразу після повалення самодержавства, Центральна Рада відіграла прогресивну роль на демократичному етапі революції – від лютого до жовтня 1917 р. її рейтинг у політичному та національному житті України був досить високий, що, зокрема, засвідчив і ряд випадків її співробітництва з більшовиками. Але далі практичні дії Центральної Ради були якраз протилежними проголошеним III Універсалом демократичним перетворенням, про що писав Д. Дорошенко: “Помавивши селянство своїми обіцянками, запаливши класову порізнь Центральна Рада зупинилася і почала відставати від того, що вже здійснювали у себе в Росії більшовики і вплив її миттєво зник” [11, с. 111].

В. Винниченко у своїх оцінках пішов ще далі: “За таких умов, коли з Харкова на Київ рушили радянські війська, протиставити їм Центральній Раді, як виявилось, нікого, окрім студентської молоді і частини “національно-свідомого робітництва”, яке гаряче стояло за українську державність, розуміючи за нами ту державність, так само, як і ми її розуміли”.

У “Пам’ятній книзі”, що вийшла у Гамільтоні в 1987 р. до 50-річчя “Союзу бувших українських вояків у Канаді”, читаємо: “Бій під Крутами – це один з найбільш лицарських подвигів, що виявились в час визвольної боротьби <...>. Крутянські герої своєю смертю піднесли меч, що випав із знесиленої козацької руки і передали його нам”. Ця фраза досить тісно змістовно пов’язана з цитованим вище висловом М. Порша – значить дійсно серед діячів Центральної Ради були люди, що не тільки вірили в “криваве благословення революційної ідеї”, але й допомагали свідомо цьому.

Преса УНР широко висвітлювала перепоховання героїв Крут – в газеті “Нова Рада” були надруковані статті, написані з цієї нагоди В. Дурдуківським, С. Єфремовим, Л. Старицькою-Черняхівською. Перший спомин учасника бою, який належить Іванові Шарому, був опублікований під заголовком “Січовики під Крутами” в тижневику “Народня справа” ще в 1918 р. Того ж року “Військово-Науковий вісник” видав брошуру “Позбавлення України від большевиків”, присвячену “пам’яті загинувшим під Крутами”.

У 1926 р. на сторінки газети “Вісті ВУЦВК” (№ 199) пробилася згадка про Крути (нарис за підписом “Подорожній”). Автор, що перебував у загоні М. Муравйова, віддав належне супротивникам за їхню відвагу і стійкість.

На протязі довгого часу існування СРСР дану подію або ж замовчували, або ж зображали як “буржуазно-націоналістичною контрреволюцією”. Не дивно, що Юрій Смолич у книзі “Розповіді про неспокій немає кінця”(1972) хоч і порушив мовчанку про Крути, але назвав цю подію “потворною трагедією”. Проте, набагато вартіснішою від такої оцінки є те, що автор навів слова Валер’яна Підмогильного, сказані ним на Аскольдовому пагорбі з гіркотою: “Коли б на той час я вчився у Києві, а не в Катеринославі, то, мабуть, що й мені лежати в цих могилах”.

У 1920-х роках з’являється низка публікацій про Крути як дослідників, так і учасників бою – “Пам’яті тих, хто полягли під Крутами” Д. Дорошенка, “Крути” і “Бій під Крутами” Б. Мочкевича, статті генерала О. Удовиченка в заснованому ним у Парижі журналі “Військова справа” й інші.

У Галичині культ Крут народився і поширився серед молоді – в 1926 р. у Львові постає “Курінь старших Пластунів імені бою під Крутами”, з’являються публікації “Бій під Крутами”, “Напровесні великих днів”; брошура Б. Романчука “Бій під Крутами – пам’яті лицарів абсурду”. В 1941 р. в українському видавництві “Пробоем” у Празі побачила світ книжка Є. Маланюка “Крути. Народини нового українця”, в якій глибоко осмислено подвиг відважних. “Саме від Крут – не тільки психологічно, а й хронологічно, – писав автор цієї книги, активний учасник визвольних змагань, – починається в нашій житті тип Новітнього українця, тип, що намагається надавати проявам українськості ціхи справжнього, вже національного стилю”.

Бій під Крутами 29 січня 1918 р. висвітлювався також у книгах “Легенда Крут” (Мюнхен, 1949), “Крути. У 40-річчя великого чину 29 січня 1918 – 29 січня 1958” С. Збарзького (Мюнхен-Нью-Йорк, 1958), “Крутянська подія” В. Зарицького (Чикаго, 1972). Учасник крутянського бою Левко Лукасевич присвятив книгу “Роздуми на схилі життя” світлій пам’яті товаришів по зброї, що загинули в бою під Крутами (Нью-Йорк, 1982)...

Нині поблизу станції Крути, на місці, де колись відбувся бій, зводиться меморіальний комплекс. Кілька об’єктів уже збудовано, решту обіцяють скоро добити. Меморіальна дошка вже існуючої центральної споруди меморіалу увінчана написом: “Тут береже Україна вічний сон своїх молодих синів, які загинули героїською смертю в борні за її волю під Крутами 29 січня 1918 року”.

-
1. Абліцов В. Крутянська трагедія // Голос України. – 1997. – 5 квітня.
 2. Астат’єва М. Виряджала мати сина на бій у Крути // Комсомольський гарт. – 1991. – 14 вересня.
 3. Астат’єва М. Героїв так не судять // Комсомольський гарт. – 1991. – 23 лютого.
 4. Бревкун М. Крути і навколо них // Деснянська Правда. – 1996. – 23 січня.
 5. Винниченко В. Відродження нації – К, 1996.
 6. Гайдук В. Відголосок Крут // Самостійна Україна. – 1992. – 16 лютого.
 7. Глембоцька Я. Крути, Крути – смолоскип в майбутнє // Наука і суспільство. – 1998. – № 1-2.
 8. Гончаренко А. Бій під Крутами // Україна. – 1994. – № 4.
 9. Грицак Я. Нарис історії України – К, 1996.
 10. Гунчак Т. Україна, перша половина ХХ століття – К, 1993.

11. Дорошенко Д. Історія України – К., 1990.
12. Жикол А. Ми рвали одвічної пута. – К., 1994. – № 8-9.
13. Ільєнко І. Відсвіт крутянського чину // Київська правда. – 1992. – 2 лютого.
14. Каліберда Ю. Бій під Крутами за спогадами учасників // Історія в школах України. – 1997. – № 3.
15. Лоський І. Учасник бою. Крути // Просвіта. – 1998. – 24 січня (№ 4).
16. Лукаревський К. Червона калина на білому снігу // Україна. – 1992. – № 3.
17. Максимонько В. Спартанці // Ніжинський вісник. – 1993. – 11 лютого.
18. Нагаєвський І. Історія Української держави – К., 1994.
19. Нельма О. “Теорія етносу”. Курс лекцій – К., 1997.
20. Нова Рада. – 1918. – 5 березня.
21. Попович А., Рогачов В. Крутіїство // Ніжинський вісник. – 1993. – 11 лютого.
22. Рудик М. Ніхто не просив пощади // Сіверянський літопис. – 1998. – № 1.
23. Содолі П. Крути // Україна. – 1994. – № 4. – С. 10-14.
24. Україна ХХ століття. Проблеми національного відродження – К., 1993.
25. Чепіга І. Дивився по телевізору // Ніжинський вісник. – 1993. – 11 лютого.
26. Шевченко В. Якщо вже правда, то до кінця // Комсомольський гарт. – 1991. – 14 вересня.

Олексій ЛЕЙБЕРОВ
(Ніжин)

**“Побужденные чувством верноподданнической преданности
и восторженного умиления...”
Участь населення Ніжинського повіту
у Кримській війні 1853-1856 років**

Зійшовши на російський престол, імператор Микола I неодноразово заявляв, що найголовнішим його завданням буде здійснення заповітної мрії бабусі Катерини II, яка мріяла про вигнання турків із Європи й установлення російського контролю над чорноморськими протоками. Разом із тим, імператор проводив політику оборонця та захисника прав православного населення Балкан. Такий зовнішньополітичний курс призводив до постійних конфліктів із Отаманською Портою, які російський уряд намагався вирішувати силою. На початку 50-х років XIX ст. російський імператор остаточно переконався у слабкості султанської Туреччини і почав готуватися до війни. Турецький султан Абдул-Меджид звернувся за допомогою до Великобританії, яка не бажала посилення російського впливу на Балканах і Близькому Сході. До антиросійської коаліції одразу долучилася також Франція, імператор якої Наполеон III мріяв узяти реванш за поразки свого дядька й укріпити режим одноосібної влади “маленькою переможною війною”. Пізніше до союзників долучилося Сардинське королівство, – останнє у такий спосіб намагалося підвищити свій міжнародний статус у Європі й укріпити союзні стосунки з Англією та Францією. Кожна зі сторін зробила все, аби війна стала невідворотною. Відтак, бойові дії розпочалася у жовтні 1853 р. й увійшли в історію як Кримська або Східна війна.

Історіографія даного військового конфлікту нараховує сотні спеціальних досліджень. Однак, слід відмітити, що практично відсутні роботи, що досліджували би проблеми формування та діяльності міських ополченських частин, а також питання допомоги місцевого населення різних губерній Російської імперії діючій армії [1].